

Hoe als school om te gaan met de nasleep van de aanslagen

Suggesties en lesbrieven voor leerkrachten in (vreedzame) basisscholen

De aanslagen in Parijs, Beiroet, Ankara, Brussel en waar ook ter wereld komen met leraren, leerlingen en ouders de school binnen, zoals het wereldnieuws wel vaker de school binnenkomt. Wij kunnen ons goed voorstellen dat het moeilijk is om hier als school op een pedagogische wijze mee om te gaan.

Tegelijkertijd is dat in onze optiek wel nodig. Om verschillende redenen.

- Een school die werkt met het programma van De Vreedzame School heeft een duidelijke pedagogische doelstelling: kinderen leren wat het betekent om in een democratische samenleving op te groeien. De aanslagen van geradicaliseerde moslims of andere extremisten zetten de discussie over de grondwaarden van een democratie op scherp. Het is - hoe verschrikkelijk ook - een gebeurtenis die vraagt om een pedagogische reactie. Het is een uitgelezen kans om met de leerlingen het leven in een democratie te bespreken.
- Een gevolg van de aanslag kan zijn dat bevolkingsgroepen - ook in ons land - tegenover elkaar komen te staan. Dit raakt de kinderen in onze klassen, zeker in wijken met een deels islamitische bevolking. De school kan daarin wellicht een compenserende bijdrage leveren.
- Ook al gebeurde deze aanslag niet in ons eigen land, het geweld is dichtbij gekomen. Voor kinderen in de leeftijd van de basisschool blijven dergelijke gebeurtenissen misschien op afstand, maar toch komen de gevoelens, gedachten en meningen die daarover meestal buiten de school ontstaan, de komende weken op kindervoeten de school in.

In uw groep zitten misschien:

- leerlingen die zelf veel geweld hebben meegemaakt en bij wie het korstje op hun wonden weer wordt open gekrabd;
- leerlingen uit gezinnen waarvan de ouders zulke traumatische ervaringen hebben opgedaan;
- leerlingen met familie en vrienden in de gebieden die nu in oorlog zijn of waar terroristische aanslagen dreigen;
- leerlingen die door hun geloof en cultuur op de een of andere manier meer verbonden zijn met de recente gebeurtenissen, en daar thuis nadrukkelijk mee worden geconfronteerd.

Een discussie over de voors en tegens van terreur en oorlogsgeweld is voor hen geen ver-van-mijn-bed-show, maar zou zo maar een bedreigende werkelijkheid kunnen zijn.

- En misschien nog wel de belangrijkste reden: we zullen altijd – zeker in opvoeding en onderwijs – een inspanning moeten verrichten om ervoor te zorgen dat onze jeugd zich wil verbinden met deze democratische samenleving. Hoe ingewikkeld de materie ook is, en hoe weinig we ook kunnen veranderen aan de mondiale problemen, wat we wél kunnen doen is onze bijdrage leveren aan die zo noodzakelijke binding van jongeren met onze samenleving.

Het programma van De Vreedzame School is een krachtig instrument om verstandig met conflicten en meningsverschillen in school en klas om te gaan. Onder deze omstandigheden willen wij alle scholen laten delen in de ervaringen die we hieromtrent hebben opgebouwd. In dit katern werken we van algemene naar steeds concretere suggesties. Hieronder eerst een aantal algemene suggesties.

Vervolgens geven we vier uitgeschreven lesbrieven, die ingezet kunnen worden in de klassen.

Inhoud

De pedagogische kapstok om te benutten: democratisch burgerschap	3
Het belang van een gezamenlijke visie: hoe stelt de school zich op?	3
Hoe ga ik om met anti-westerse of anti-moslim tendenzen?.....	4
Wat moet ik doen als er thuis haat gezaaid wordt?	4
Wat moet ik doen als leerlingen het geweld goedkeuren?	5
Tien algemene tips over het lesgeven over moeilijke of gevoelige onderwerpen	5
Vier lesbrieven	7
Lesbrief 1: Wat vinden we en hoe komt het?.....	9
Lesbrief 2: Wat voel ik erbij?	11
Lesbrief 3: Anders en toch samen	13
Lesbrief 4: Vooroordelen	15

De pedagogische kapstok om te benutten: democratisch burgerschap

In het Engels bestaat een mooi woord 'teachable moments'. In De Vreedzame School wordt aandacht besteed aan basale sociale, emotionele en burgerschapscompetenties die wenselijk zijn in een democratische samenleving, zoals je verplaatsen in een ander, op een democratische manier met elkaar beslissingen nemen, openstaan voor verschillen tussen mensen, constructief conflicten oplossen, omgangsvaardigheden en verantwoordelijkheid nemen voor de gemeenschap.

Aan die kennis, vaardigheden en houdingen wordt gewerkt in de lessen, maar ook, als het goed is, in de dagelijkse praktijk in klas en school. Waar mogelijk moet die inhoud gekoppeld worden aan echte, betekenisvolle situaties. Die situaties doen zich in het klein voor: een incident op het schoolplein. Maar ze doen zich ook in het groot voor: de aanslagen in Parijs, Ankara of Brussel. Hoe moeilijk ook, een dergelijk groot incident is een 'teachable moment'. Om moment om te benutten, om te gebruiken bij het leerlingen leren en laten ervaren wat leven in een democratie betekent.

Het belang van een gezamenlijke visie: hoe stelt de school zich op?

U maakt deel uit van een team. Het is belangrijk dat leerkrachten op uw school op een professionele wijze pedagogisch reageren. Dat vraagt om een gezamenlijke visie. Bespreek daarom eerst met uw collega's hoe u als school wilt omgaan met deze situatie. Wat vinden jullie zelf? Welke collega heeft al iets met zijn of haar klas besproken? Hoe? Vinden jullie het moeilijk?

Het is in ieder geval van belang dat er gezamenlijke afspraken zijn over hoe de school *als geheel* op een pedagogische manier reageert op de gebeurtenissen. Daarbij gaat het niet zozeer om wat u of uw collega's voor een standpunt hebben, maar dat de leerkrachten weten *op welke wijze* ze de gebeurtenissen op een pedagogische manier zullen bespreken.

Vanuit het programma van De Vreedzame School stellen wij ons op het standpunt dat conflicten beter niet met geweld kunnen worden opgelost. Dat we altijd moeten zoeken naar een constructieve oplossing van een conflict. Geweld leidt meestal alleen maar tot meer geweld.

U kunt hierbij ook aansluiten bij de Grondwet, bij de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, of praten over de Rechten van het Kind. Er is in onze democratische samenleving een basis gelegd om

geweld en terreur te voorkomen. Bij deze aanslag gaat het ook om de vrijheid van meningsuiting, één van onze grondrechten.

Het is echter ook van belang dat we met die opstelling niet bij voorbaat een groep leerlingen de mond snoeren. Er zitten in veel klassen leerlingen met een islamitische achtergrond, die in sommige gevallen misschien van huis uit met andere sympathieën geconfronteerd zijn of worden. Het gaat ook om kwetsen en gekwetst worden. Er zullen mensen (en kinderen) zijn die zeggen dat er sprake is van 'eigen schuld'. Geef leerlingen de ruimte om zich uit te spreken, wat ze gezien hebben, wat ze erover denken, wat hun gevoelens zijn. En geef ook leerlingen de ruimte die thuis te horen krijgen dat 'het nu maar eens afgelopen moet zijn met die'

Laat vooral zien dat er verschillende perspectieven kunnen zijn, en dat we de vrijheid hebben om die gezichtspunten te uiten. Geef dus ook leerlingen de ruimte om hun (soms voorbarige) meningen te uiten. En bespreek die dan. Laat leerlingen zich een mening vormen na een goede discussie. Probeer te bespreken hoe persoonlijke gevoelens van gekwetst zijn zich verhouden tot de grondprincipes van de democratische samenleving: we hebben de vrijheid te zeggen (of te schrijven, of te tekenen) wat we willen? Hoe belichten we de noodzaak van wederkerigheid: de vrijheid die we hebben om bijvoorbeeld onszelf te kleden hoe we willen (schaars, sexy), impliceert dat we die vrijheid ook aan anderen geven (bedekt)?

U kunt als team:

- eerst gelegenheid geven om meningen vrijuit uit te wisselen; liefst in kleine subgroepen (geef elkaar de ruimte, en neem niet elkaar de maat; verschillen mogen er zijn!)
- vervolgens samen een gezamenlijke strategie proberen te formuleren, vanuit uw professionele verantwoordelijkheid als (mede)opvoeders: hoe gaan wij hier als school mee om?
- en tot slot afspraken maken over de wijze waarop (en in welke groepen) de leerkrachten aandacht zullen besteden aan de problematiek, en hoe er eventueel met ouders wordt gecommuniceerd.

Hoe ga ik om met anti-westerse of anti-moslim tendenzen?

Indien u in uw klas dergelijke reacties bespeurt, bespreek dan in dat geval het verschijnsel '**guilt by association**': je bent partij in een conflict omdat je bij een groep hoort (in dit geval omdat je een 'blanke westerling' bent, of omdat je moslim bent).

Laat leerlingen door een paar vergelijkingen zien dat je soms iemand de schuld geeft voor wat hij niet heeft gedaan, alleen omdat hij of zij tot een zelfde groep hoort als degene die wel iets gedaan heeft. Bedenk aansprekende voorbeelden, zoals wanneer iemand van jouw school ruzie heeft met iemand van een andere school en dat jij dan in elkaar geslagen wordt omdat je op deze school zit. Of op een camping hebben Nederlandse kinderen ruzie met een paar Franse kinderen en dan gaan ze alle Franse kinderen pesten. Of een meisje heeft een slechte ervaring met een jongen en vindt dan dat alle jongens hetzelfde zijn. Laat de leerlingen zelf voorbeelden bedenken. Vat samen dat het niet goed is om iemand de schuld te geven voor iets dat hij of zij niet gedaan heeft, alleen maar omdat je vindt dat hij bij dezelfde groep hoort als de dader.

Wat moet ik doen als er thuis haat gezaaid wordt?

Benoem in de eerste plaats de verwarring die dat geeft bij het kind, dat het moeilijk is als je op school heel iets anders hoort dan thuis. Formuleer heel duidelijk het standpunt van school: dat de school vindt dat je conflicten in principe niet met geweld moet oplossen en zeker niet als dat geweld tegen mensen

gericht is die niet direct met het conflict te maken hebben en al helemaal niet wanneer er doden vallen. U kunt erbij zeggen dat de school vindt dat je nooit blij kunt zijn als er mensen dood zijn gemaakt. Nuanceer en vul verder aan met uw eigen opinies. Val de reactie van thuis niet aan. Het zou de leerling nog meer in loyaliteitsproblemen brengen. Beperk u tot het inleven dat het raar en verwarrend is als je vader of moeder heel andere dingen zegt dan de juf of meester.

Wat moet ik doen als leerlingen het geweld goedkeuren?

Bedenk in de eerste plaats dat het nog hele jonge mensen zijn, kinderen nog. Kinderen en jongeren kunnen hele harde dingen zeggen, zonder een goed begrip te hebben van de situatie. Dus zullen er leerlingen zijn die roepen: 'eigen schuld, hadden ze maar niet moslims moeten pesten ...!' Bovendien kunnen leerlingen soms uit verwarring de confrontatie opzoeken: docenten expres laten schrikken door extreme dingen te zeggen, om te zien hoe een docent zal reageren. De valkuil is natuurlijk: jezelf laten raken, boos worden, emotioneel worden, etc. Dat staat een beredeneerd pedagogisch handelen in de weg. En juist de boosheid van een docent kan de kwestie nog verder laten escaleren. Bijkomend probleem kan zijn dat leerlingen niet met alle docenten over dit soort zaken willen praten, omdat er bij voorbaat al een gevoel is dat zij (de leerlingen) zich op dit vlak niet serieus genomen voelen, geen erkenning ervaren.

In de suggesties en lesbrieven hieronder vindt u veel handreikingen hoe u wel kunt reageren. Zaak is om:

- u niet te laten raken als docent
- ruimte te geven aan wat iedereen voelt en vindt, zonder direct te oordelen
- leerlingen bewust te maken van en hen te leren respect te hebben voor verschillende gezichtspunten
- met leerlingen te praten over waar zij hun mening op baseren: wat is de bron van informatie; hoe weten we of dat een deugdelijke bron is (veel leerlingen bezoeken internetpagina's en nemen alles voor waar aan, dat daar op staat)
- het gesprek te verdiepen in de richting van de vrijheid van meningsuiting; verken ook de grenzen daarvan
- enig inzicht te geven in oorzaken.

Tien algemene tips over het lesgeven over moeilijke of gevoelige onderwerpen

Leerkrachten vermijden vaak 'heikele' onderwerpen omdat zij die vaak te complex vinden, of omdat ze het lastig vinden om te gaan met de heftige emoties en meningen van hun leerlingen in de discussies die kunnen optreden. Hieronder een aantal suggesties om de behandeling van dergelijke onderwerpen op een constructieve en doordachte wijze aan te pakken.

1. **Creëer een veilige, respectvolle en elkaar ondersteunende sfeer in uw klas:** Soms nemen leerlingen niet aan een gesprek over gevoelige kwesties deel omdat ze bang zijn dat zij zullen worden geplaagd of belachelijk gemaakt of omdat het onderwerp te heftige gevoelens oproept. Om een veilig en respectvol klimaat in de groep te creëren, kunt u duidelijke afspraken met de groep maken (zoals u al gewend bent om aan het begin van het jaar te doen). Afspraken als 'niet schelden', 'elkaar uit laten praten', zonder oordeel luisteren', 'je mag passen', vertel wat je wil vertellen en niet meer'. Herinner leerlingen eraan dat wanneer zij over groepen mensen spreken, zij zorgvuldig moeten zijn: praat over 'sommigen' in plaats van over 'allemaal'. Doe eerst een groepsvormende activiteit alvorens de bespreking te beginnen. En wees er zeker van dat er op dat

moment geen conflicten sluimeren. Het belangrijkste: sta model in de manier waarop je over gevoelige en controversiële onderwerpen kunt praten, door eerlijk te zijn en jezelf te laten zien, andere gezichtspunten te respecteren en gevoelens van anderen te accepteren.

2. **Bereid uzelf voor:** Voordat u in een moeilijk onderwerp met uw leerlingen duikt, bereid uzelf voor: lees achtergrondinformatie, verken de verschillende perspectieven. Bepaal vervolgens uw eigen standpunt. Zodat, als leerlingen u er naar vragen, u voorbereid bent. (Probeer uw standpunt overigens pas te geven aan het einde van de discussie.) Denk vooraf ook na over de mogelijke 'triggers' voor uw leerlingen. Bijvoorbeeld: bij een discussie over het homohuwelijk, bedenk dat er vrijwel zeker leerlingen zijn die ofwel zelf homoseksuele gevoelens hebben, ofwel wiens ouders of vrienden of kennissen homoseksueel zijn, en dat er leerlingen kunnen zijn die vanuit hun religie sterke standpunten kunnen hebben. Soms is het voor leerlingen bevrijdend om over dit soort zaken te kunnen praten, maar soms juist beschamend. Dit betekent niet dat u het onderwerp uit de weg moet gaan, maar wel dat u de situatie waarin de betreffende leerling zich bevindt nooit moet benadrukken. Wees voorbereid op sterke emoties en op hoe u hier mee om zal gaan. Bespreek met de groep ook dat de discussie over dit onderwerp voor sommige leerlingen heel gevoelig kan zijn, en vraag of ze daar rekening mee willen houden. U kunt ook sommige leerlingen vooraf even apart informeren over de komende bespreking.
3. **Ga na wat je leerlingen al weten of hebben ervaren:** Begin met wat ze al weten. Maak bijvoorbeeld een woordweb op het bord en laat de leerlingen associaties geven bij het onderwerp. Laat ze eerst even in tweetallen uitwisselen alvorens de associaties in de groep te bespreken en op het bord te schrijven. Als het onderwerp té gevoelig is, laat de leerlingen dan eerst voor zichzelf iets opschrijven (anoniem) en gebruik de producten later in de hele groep. Inventariseer de vragen die de leerlingen hebben. Dit kan plenair of voor uzelf. Vraag ook door over waar hun informatie of mening vandaan komt. En of ze weten of hun bronnen betrouwbaar zijn. Herinner de leerlingen eraan dat ze zich altijd als het om gevoelige onderwerpen gaat dienen af te vragen: 'wat weet ik en hoe weet ik dat?'
4. **Geef informatie, verzamel de vragen en onderzoek ze samen met de leerlingen:** Nadat u basale informatie hebt gegeven, verzamel de vragen die er nog zijn. Als de vragen zich beperken tot feitelijke zaken (wie, wat, waar, waarom, wanneer), probeer dan hun onderzoeksperspectief te verbreden. Opdat ze voorbij de basisfeiten op zoek gaan naar dieperliggende of meer wezenlijke vragen. Probeer ze een wat complexer begrip te geven van de situatie. Een voorbeeld van zo'n verbredende vraagrichting kan zijn te vragen naar hoe de gebeurtenis de betrokken individuen raakt, maar ook hoe het de maatschappij als geheel beïnvloedt.
5. **Maak verbinding met hun eigen leven:** Soms is die verbinding er al. Soms ook niet. Help leerlingen dan de verbinding te maken tussen de gebeurtenis en hun eigen leven. Op welke manier raakt het hen zelf of hun familie, vrienden of gemeenschap? Waarom? Als er geen voor de hand liggende verbinding is, leg die dan zelf. Vraag bijvoorbeeld of iemand familieleden heeft in gebieden waar geweld heerst of oorlog is. Soms zijn visuele prikkels behulpzaam om leerlingen actief te laten worden. Of vraag de leerlingen naar eerdere vergelijkbare gebeurtenissen.

6. **Laat leerlingen al onderzoekend meer te weten komen:** Het is belangrijk dat leerlingen de kans krijgen om antwoorden op hun vragen te vinden, om onderzoek te doen, om met mensen te praten, om zo meer over het onderwerp te weten te komen en het betekenisvol te maken voor henzelf. Zorg er wel eerst voor dat uw leerlingen het verschil tussen een mening en een feit weten. (In het programma van De Vreedzame School krijgen leerlingen daar al vroeg mee te maken, met name in de lessen van blok 3). Bij de oudere leerlingen kunt u krantenberichten laten vergelijken. Bijvoorbeeld uit verschillende media ('rechtse', 'linkse', neutrale). Laat ze kritisch lezen en verschillen opmerken. Laat de leerlingen extreme meningen over het onderwerp achterhalen, en zichzelf de vraag stellen: op basis van welke feiten zijn deze meningen tot stand gekomen. Welke bronnen? Wat is het gezichtspunt van die bronnen? Hoe betrouwbaar zijn die bronnen en waarom?
7. **Verken de mening van de leerlingen en stimuleer de dialoog:** Als de leerlingen grondig onderzoek hebben gedaan, zijn ze klaar om een eigen mening te vormen en die te uiten en te bespreken. Stimuleer dialoog in plaats van debat. Vraag de leerlingen open te staan voor de verschillende gezichtspunten. Dialoog vraagt om begrip, om je blik verbreden, om zaken ingewikkelder in plaats van simpeler maken. Zorg voor gelegenheid om op verschillende manieren de meningen en gezichtspunten te laten uiten. Kan in tweetallen, in een gesprekskring, met behulp van een panel, enzovoort. U kunt ook de leerlingen vragen te reageren op een mening of stelling door ze op een continuüm te laten kiezen voor: helemaal mee eens, mee eens, tussenin, oneens, helemaal mee oneens, geen mening.
8. **Bewaak de temperatuur:** Bewaak voortdurende de toon en de sfeer waarin het gesprek plaatsvindt. Herinner de leerlingen aan de afspraken, vooral als ze overtreden worden. Neem geregeld de 'temperatuur' op van de klas, als het gaat om gevoelens, en stimuleer het bespreken van gevoelens. Bouw verschillende manieren in waarop leerlingen mee kunnen doen, én geef ze de mogelijkheid om te 'passen' als het te moeilijk wordt. Geef gelegenheid om hun gedachten op te schrijven, wellicht anoniem, in plaats van mondeling te delen met elkaar.
9. **Leg de verbinding met thuis:** Gebruik ouders en andere familieleden als eerste bron voor de leerlingen om interviews te doen. Communiceer met de ouders over de aanpak op school als het gaat om controversiële onderwerpen.
10. **Doe iets:** Als de leerlingen betrokken zijn geraakt bij het onderwerp, zullen ze er misschien iets aan willen doen. Dit kan zijn meer gericht onderzoek, maar kan ook zijn het uitvoeren van een activiteit in de gemeenschap of de buurt, of het schrijven van een brief naar de gemeente, of geld inzamelen, of meedoen aan een demonstratie, of een schoolkrant maken, enzovoort.

Vier lesbrieven

Wellicht kunt u met bovenstaande suggesties al voldoende uit de voeten. Indien u er prijs op stelt zijn hieronder vier lesbrieven opgenomen. De lessen helpen wellicht de discussie meer gestructureerd te laten verlopen en bieden de mogelijkheid om wat toe te voegen aan de manier waarop de leerlingen naar het gebeuren kijken.

Wij hebben een viertal lesbrieven geschreven die u zo zou kunnen gebruiken, of kunt gebruiken als een inspiratiebron om zelf enkele lesactiviteiten te maken. Er zijn 4 lesbrieven opgenomen voor de bovenbouw (groep 6-8). Met een aantal aanpassingen kunt u ze wellicht indien gewenst ook voor de middenbouwgroepen geschikt maken.

De lesbrieven zijn getiteld:

- 1. Wat vinden we en hoe komt het?**
- 2. Wat voel ik er bij?**
- 3. Anders en toch samen**
- 4. Vooroordelen**

Idee achter deze opbouw is dat het zinvol is om:

- van elkaar te horen wat we vinden
- kinderen bewust te maken van verschillende gezichtspunten
- kinderen leren respect te hebben voor verschillende gezichtspunten
- enig inzicht te geven in oorzaken
- aandacht te besteden aan gevoelens van kinderen (van boosheid of angst).
- kinderen leren dat mensen veel gemeen hebben
- kinderen leren dat mensen ook altijd verschillen
- kinderen leren die verschillen te waarderen
- kinderen te leren wat een vooroordeel is en wat discriminatie is.

Lesbrief 1: Wat vinden we en hoe komt het?

Groep: 6-8

Doel: *Leerlingen inzicht geven in mogelijke oorzaken van wat er nu gebeurt.*

Materialen: *Krant met bericht over de (nasleep van de) aanslagen.*

Binnenkomer

Wat is er allemaal anders aan ons?

Kinderen in de kring. Allemaal onze ogen dicht. Wie de beurt krijgt mag het zeggen. Na elke beurt kijken we even of het antwoord klopt.

- *noem eens iemand met zwart haar in onze klas*
- *noem eens iemand met blond haar*
- *noem eens iemand met vlechten in haar haar*
- *met blauwe ogen*
- *met bruine ogen*
- *iemand die lang is*
- *iemand die krulletjes heeft; enz.*

Vat samen: we zijn allemaal anders, niemand is hetzelfde.

Introductie

De leerlingen zitten in de kring. Laat een krantenbericht over de gebeurtenissen met een grote kop zien. Lees er eventueel wat uit voor. Vraag de leerlingen of ze weten waar het over gaat. Vertel dat we deze gebeurtenissen zo belangrijk vinden dat we er de komende periode af en toe over gaan praten. Vandaag gaan kijken wat we weten over oorzaken.

Wat vinden we er van?

- Geef een aantal leerlingen een beurt. Vraag: "Wat vind jij van wat er nu allemaal gebeurd is?"
- Probeer feiten van meningen te scheiden. Wanneer een leerling een mening verkondigt, benoem dat als zodanig ("Jij vertelt wat je ervan vindt, jij vertelt je mening").

Er zijn veel mogelijke posities:

- afschuw om het feit dat iemand een ander vermoordt
- afschuw om het feit dat iemand vermoordt wordt omdat hij zijn (vrije) mening uitte
- begrip voor het feit dat sommigen zich ernstig stoorden aan de tekeningen van Charlie Hebdo
- zorg over de spanning tussen moslims en niet-moslims
- persoonlijke angst voor geweld
- enzovoort.

De leerlingen kunnen verschillende posities innemen. Benadruk dat we altijd onze eigen bril op hebben als we naar een conflict kijken. We hebben allemaal ons eigen gezichtspunt. Laat uitkomen dat er verschillend over wordt gedacht, afhankelijk van de bril die je opzet.

- Vat de bijdragen iedere keer kort samen. Stel eventueel doorvragen om nieuwe informatie uit te lokken. Vraag kritisch door. Geef liever niet zelf correcties op de verhalen maar laat leerlingen zoveel mogelijk op elkaar reageren (Achmed zegt ..., "Wie wil er op reageren?" of "Wie weet er nog wat van?" of "Wie denkt dat het anders in elkaar zit?" enz.). Laat merken dat je als leerkracht benieuwd bent wat ze allemaal vinden en niet of ze de goede antwoorden weten.

- Vat deze ronde samen door de hoofdzaken eruit te halen. Zet die op het bord. Als er verschillende beelden bestaan (bijvoorbeeld: 'Ze vroegen er zelf om' versus 'Iedereen moet kunnen zeggen wat hij of zij denkt in ons land'), respecteer die verschillende gezichtspunten dan en geef ze beide ruimte ("Kim denk dat ..., Nathalie denkt dat ...).
- Sluit de meningenronde af met te constateren dat er verschillende beelden en verschillende meningen zijn en bespreek dit met de leerlingen. Is het één fout en het andere goed? Hoe zou het komen dat er verschillend tegenaan gekeken wordt?
Laat de leerlingen ontdekken dat verschillende gezichtspunten en verschillende meningen te maken hebben met je ouders, je familie, je cultuur, je godsdienst.

Hoe komt het?

- Schrijf op het bord 'Hoe komt het?' Zet er een cirkel omheen, en maak een **woordveld** met de klas. Vraag ieder wat hij of zij denkt dat een oorzaak kan zijn voor de moordaanslag en wat er daarna gebeurde.
- Schrijf elke bijdrage in een steekwoord op het bord.
- Corrigeer apert onjuiste informatie. Voeg zelf noodzakelijke informatie toe. Maak gebruik van de gelegenheid om leerlingen in de bovenbouw te informeren over relevante historische achtergronden (het kolonialisme, de tweede wereldoorlog, het ontstaan van Israël, de problematiek in het Midden-Oosten, de situatie van de Palestijnen, Jeruzalem als heilige stad van beide partijen, de rol van Amerika, de oliebelangen, de aanslag in Amerika, de oorlog in Irak, de deelname aan die oorlog, de kloof tussen arm en rijk, de opkomst van het fundamentalisme, enzovoort).

Verwerking

Vraag leerlingen uit de krant berichten mee te nemen over de gebeurtenissen. Komt u in het openbaar vervoer neem dan een paar Metro's of Spitsen mee naar school om leerlingen die thuis geen krant hebben op school berichten te laten opzoeken. Leerlingen kunnen ook naar het Journaal of het Jeugdjournaal kijken en de volgende dag vertellen wat er werd gezegd.

Vervolg: gezichtspunten

- U kunt als vervolg op dit leergesprek de leerlingen een verhaal laten schrijven vanuit het gezichtspunt van een vis in de vissenkomp die de kinderen in de klas observeert, of vanuit het gezichtspunt van een Marsmannetje die nog nooit een klas met kinderen heeft gezien.
- Lees er een voor, en trek samen de conclusie dat er over één situatie verschillende 'waarheden' kunnen bestaan, afhankelijk van de bril die je op hebt, van de manier waarop je er tegenaan kijkt. Verbindt die conclusie met de uitkomsten van bovengenoemd leergesprek over de nasleep op de aanslagen.

Lesbrief 2: Wat voel ik erbij?

Groep: 6-8

Doel: *Gevoelens die het conflict opwekt benoemen en bespreken
Door het delen van gevoelens angst bij leerlingen reduceren*

Materialen: *Geen*

Introductie en Binnenkomer

Gevoelsbarometer

- Kom terug op de vorige les, en vraag of ze nog weten wat we toen besproken hebben. Herhaal indien nodig nog eens dat we deze gebeurtenissen zo belangrijk vinden dat we er de komende periode af en toe over gaan praten. Schrijf de titel van de les: WAT VOEL IK ER BIJ?
- Vraag de leerlingen om de beurt om een waarde van -5 (vandaag is het de ergste dag van mijn leven) tot +5 (het beste gevoel dat je ooit had) aan hun gevoelens omtrent de gebeurtenissen naar aanleiding van de aanslag toe te kennen. Noteer de antwoorden op het bord als hieronder. Bekijk met de leerlingen op welke waarde de meeste gevoelens liggen. Vertel dat ieder zijn/haar gevoel mag uitleggen in kleine groepen.

-5 -4 -3 -2 -1 0 +1 +2 +3 +4 +5

x		x	x	x	x		x	x		x
		x	x	x	x		x	x		
			x		x		x	x		
			x		x		x	x		

Rondpraat

- Laat drietallen formeren of formeer ze zelf.
- Leg de onderstaande procedure van tevoren helder uit. (Als de klas helemaal niet gewend is aan een zelfstandige werkvorm als Rondpraat doe het dan klassikaal. In dat geval komt niet iedereen aan de beurt, dat zou te lang duren).
- Zet op het bord de vraag: *Wat voor gevoel heb je bij de berichten over alle gebeurtenissen? Waarom?*
- Hou drie rondes van ieder één minuut.
- Tijdens iedere ronde vertelt één leerling welk gevoel hij/zij heeft bij de berichten en waarom. De andere leerlingen luisteren er goed naar.
- Na drie rondes komen de leerlingen weer bij elkaar zitten. Voor de nabespreking kunt u bijvoorbeeld kiezen uit de volgende twee mogelijkheden:
- Vraag enkele leerlingen of ze van een andere leerling uit hun groepje willen vertellen welk gevoel die had en waarom. Dit maakt dat leerlingen goed naar elkaar moeten luisteren in de groepjes. Voorwaarde is dat er een goede groepssfeer is.

- Vraag wie wil vertellen wat voor gevoel je erover hebt. Schrijf het gevoel en de reden daarvoor op het bord. Toon empathie door bijvoorbeeld te zeggen “Dat kan ik me wel voorstellen”. Vraag ook de groep “Wie kan zich dit ook voorstellen?” en “Wie heeft er een ander gevoel over?” Zoek naar verschillende gevoelens en redenen zodat er een diversiteit op het bord komt.
- Vat de bijdragen samen.

Vervolg

Als er aanleiding voor is kunt u als vervolg hierop een gesprekje houden over bang zijn.

Mensen weten meer van elkaars buitenkant dan van wat er zich aan de binnenkant afspeelt. Angsten en bange dromen zijn niet de dingen waar mensen die elkaar oppervlakkig kennen, over praten. En zelfs vrienden en vriendinnen hebben het daar vaak niet met elkaar over. Je laat elkaar je vrolijke en stoere kant liever zien dan je angstige en bange kant.

Een gesprek over ‘bang’ kan helpen. Dat kan in kleine groepen, of in de hele kring. Je kunt erover laten schrijven en je kunt het laten spelen.

- Wat is bang eigenlijk?
- Hoe merk je dat je bang bent?
- Hoe voel je dat?
- Wat doe je dan?
- Hoe zorg je dat je niet meer bang hoeft te zijn?
- Waarvoor ben je bang?
- Is dat altijd zo of maar heel soms?
- Is er verschil tussen nodig bang en onnodig bang?
- Met wie kan je erover praten?
- Hoe reageer je als je merkt dat een ander bang is?
- Enzovoort.

Zo’n gesprek kan je voeren met kinderen, jongeren of volwassenen.

Een gesprek in het team over ‘bang zijn’, kan ook heel verhelderend en openend zijn. Misschien maken de gebeurtenissen in de wereld en de reacties van leerlingen daarop leraren, onderwijsondersteunend personeel en leiding ook angstig. Dat uit zich in hun benadering van leerlingen en ouders en het kan hun in hun werk belemmeren. Het is beter daar openlijk met elkaar over te praten en er samen een weg in te vinden.

Lesbrief 3: Anders en toch samen

Groep: 6 - 8

Doel: *Leerlingen leren wat ze gemeenschappelijk hebben, maar ook hoe uniek ze eigenlijk zijn.*

Materiaal: *Zelf maken: voor elke leerling een formulier met daarop een tabel met twee kolommen: de namen van de leerlingen links, en een open ruimte rechts.*

Voor alle leerlingen een sinaasappel, pinda's in de dop, of ander fruit (zie les)

Binnenkomer

Waar hoor je bij?

Vraag de leerlingen door het lokaal te lopen, en snel groepjes te maken van kinderen die bij elkaar horen, nadat je als leerkracht het onderwerp hebt aangegeven:

- zelfde maand dat je jarig bent
- favoriete jaargetijde
- oudste/jongste/middelste; etc.

Als de groepjes gevormd zijn, vraag je steeds een groepslid om aan te geven welke groep zij zijn. Hou het kort en flitsend.

Introductie

- Kom terug op de vorige les, en vraag of ze nog weten wat we toen besproken hebben. Herhaal indien nodig nog eens dat we deze gebeurtenissen zo belangrijk vinden dat we er de komende periode af en toe over gaan praten. Schrijf de titel van de les: **ANDERS EN TOCH SAMEN**. Vraag of iemand een idee heeft waar het over zal gaan.
- Leg uit dat het in onze maatschappij zo belangrijk is dat iedereen goed met elkaar kan samenwerken, en dat we verschillen tussen mensen kunnen waarderen. We zijn allemaal anders, en we kijken allemaal anders tegen de dingen aan. Dit komt onder andere door onze opvoeding, door onze ouders, door ons geloof, door de dingen die je hebt meegemaakt, enzovoort.
- En het is zo belangrijk dat we, ook al zijn we anders, we goed met die verschillen kunnen omgaan. Daarom eerst vandaag een 'les' over 'anders en toch samen'.

Overeenkomsten vinden

- Leerlingen hebben allemaal een papier met een tabel met twee kolommen: links de namen van alle leerlingen uit de klas, en rechts een open ruimte.
- Opdracht: loop door de klas, en ga bij elke leerling op zoek naar **één ding dat je met elkaar gemeen hebt, waarin je op elkaar lijkt, hetzelfde bent of vindt**. Vertel dat het moet gaan om een interesse, een vaardigheid, een voorkeur, een afkeur, etc. Dus niet over dat ze allebei een zusje hebben, of allebei in Utrecht wonen. Het moet gaan om dingen die iets over jezelf zeggen: waar je van houdt, of juist niet, wat je leuk vindt om te doen, of juist niet. Dat soort dingen.
- Als ze iets vinden, schrijven ze het op hun papier achter de desbetreffende naam. Dan door naar de volgende enzovoort. Doe 5 of 10 minuten of zo lang als er belangstelling is.
- Bespreek daarna met de klas: was het moeilijk of makkelijk om gemeenschappelijke dingen te vinden? Heb je iets gehoord dat je verraste?

Ken je sinaasappel

- We hebben nodig: een voorwerp dat op het eerste gezicht steeds dezelfde lijkt (bijvoorbeeld: sinaasappels, pinda's in de dop, appels, sperziebonen).
- Maak tweetallen. Elk tweetal krijgt een sinaasappel (of iets anders). Ze krijgen een paar minuten om hun sinaasappel heel goed te onderzoeken. Daarna verzamel je alle sinaasappels, je gooit ze door elkaar, en je zet ze midden in de kring op de grond. Elk tweetal moet nu zijn eigen sinaasappel terugvinden.
- Bespreek vervolgens: wat hebben deze sinaasappels gemeen? Wat is verschillend? Hoe kon je je eigen sinaasappel herkennen? Was het makkelijk of moeilijk om iets onderscheidends aan je sinaasappel te ontdekken?
- Vertel tot slot dat mensen soms ook op het eerste gezicht hetzelfde lijken. Maar dat als je goed kijkt er veel verschillen zijn.

Op reis naar Mars

- Geef alle leerlingen een potlood en een klein velletje papier. Vertel dat ze zich voor moeten stellen dat ze een reis naar Mars gaan maken. Vraag: "Als je één persoon mee mag nemen, wat voor *soort* persoon zou dat dan zijn?" Laat ze hun antwoorden op het velletje papier schrijven. En laat ze hun antwoorden voorlezen (bijvoorbeeld: iemand die goed kan koken, iemand met goed gereedschap, iemand die goede verhalen kan vertellen).
- Bespreek met de klas:
 - Zou het goed zijn om op Mars te zijn met allemaal mensen die precies hetzelfde zijn?
 - Als we kijken naar jullie antwoorden dan hebben die weinig te maken met hoe iemand eruit ziet.
 - Hoe belangrijk zijn die verschillen eigenlijk?
 - Waarom heeft onze wereld verschillen nodig?

Lesbrief 4: Vooroordelen

Groep: 6 - 8

Doel: *Leerlingen leren wat een vooroordeel is, en wat discriminatie is. En ze bespreken of er in hun eigen groep sprake is van vooroordelen.*

Materiaal: *Agenda op het bord
Een groot springtouw*

Binnenkomer

Opstaan met het touw

- Leg het touw in een grote cirkel (aan elkaar geknoopt).
- Laat de leerlingen eromheen gaan zitten en vasthouden.
- Leg uit dat het doel is om als groep in een keer op te staan door aan het touw te trekken. Als iemand valt verliest de groep.
- Tel tot drie, en zeg "JA". Het is moeilijker dan het lijkt.
- Eventueel alternatief: twee touwen en twee kleinere groepen.

Introductie

Haal de vorige lessen terug. Vertel dat dit de laatste les is over de gebeurtenissen rondom de aanslag. Deze laatste les gaat over Vooroordelen en Discriminatie (schrijf op het bord).

Woordveld 'vooordeel'

- Maak drietallen. Elk drietal krijgt een vel wit papier en een stift.
- Regels voor het werken in drietallen:
 - bepaal een voorzitter, en iemand die schrijft, en iemand die straks het woord voert;
 - de 'schrijver' schrijft het woord *vooordeel* op op een groot wit vel, en trekt er een cirkel omheen;
 - om de beurt zegt ieder iets dat ze denken bij het woord *vooordeel*;
 - pas als iedereen het er mee eens is, wordt het opgeschreven met een lijntje naar het woord *vooordeel*.
- Geef de groepen 5 minuten.
- Laat de groepjes vertellen wat ze hebben opgeschreven, en laat zo een gezamenlijk woordveld op het bord ontstaan. Vraag voorbeelden van vooroordelen. Noem er anders zelf een paar: *zwarte mensen zijn dom; mannen kunnen niet strijken*.
- Eindig de bespreking met te zeggen dat een vooroordeel een mening is zonder kennis van zaken: je vindt iets zonder dat je er genoeg van af weet om iets te kunnen vinden.

Discriminatie en vooroordeel

- Leg uit dat mensen met een vooroordeel over iemand vaak overgaan op discriminatie: iemand negatief beoordelen of behandelen op grond van iets waar die ander helemaal niets aan kan doen (bijvoorbeeld ras, huidskleur, sekse). Zorg ervoor dat de groep goed begrijpt wat discriminatie is.
- Verdeel de groep in kleine groepen en laat ze aan elkaar vertellen over keren dat ze zich gediscrimineerd voelden, of dat ze zagen of merkten dat iemand gediscrimineerd werd. Laat ze de zin afmaken; "Ik voelde me gediscrimineerd of zag een ander die gediscrimineerd werd toen"

- Elke groep kiest nu een van de verhalen van de groepsleden uit, om in een rollenspel uit te spelen voor de klas. Geef ze genoeg tijd om de rollen te verdelen en zich goed voor te bereiden.
- Laat elke groep hun rollenspel uitvoeren. Vraag na elk rollenspel aan de klas van wat voor soort vooroordeel hier sprake is. Praat over hoe de mensen in het rollenspel anderen beoordeelden zonder kennis of zonder genoeg te weten van de ander.
- Nabespreking:
 - waarom is het slecht om te oordelen voordat je alle feiten kent? wat kan er dan gebeuren? wat gebeurt er als mensen dat met jou doen? hoe voel je je dan?
 - heb je zelf vooroordelen?

In onze groep?

- Bespreek met de klas de situatie in de eigen groep:
 - hebben wij eigenlijk in onze klas ook vooroordelen?
 - wie vindt dat hij of zij wel eens beoordeeld wordt door anderen zonder dat ze genoeg weten van hem of haar?
 - wat kunnen we ons voornemen?
- Geef zelf wat voorbeelden uit de praktijk. Bijvoorbeeld: dat jezelf altijd vanzelf denkt dat jongens geen knuffel hebben; of dat meisjes niet kunnen voetballen. Zorg dat de inhoud van de les wordt toegepast op de échte situatie in de groep! Benut dus ook voorvallen die er mee te maken hebben.

Afsluiting

De toekomst

- Vertel dat we nu een paar 'lessen' hebben besteed aan wat er in de wereld gebeurt op dit moment. En vertel dat wij daar zelf nu misschien beter over nagedacht hebben dan daarvoor.
- Vraag de kinderen in de kring om om de beurt antwoord te geven op de vraag: "Wat zou je veranderd willen zien in de wereld als je groter bent?"; of: "Wat zou je willen doen als je groter bent om de wereld een betere wereld te maken?"